

SLOVENSKÁ REČ

67 | 2002 | 3 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Kesselová, Status spojok v sémanticosyntaktických vzťahoch spontánneho komunikátu dieťaťa ■ J. Krško, Mikroštruktúrne vzťahy v onymii

DISKUSIE A ROZHĽADY

J. Dolník, Súčasnosť a perspektívy slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského ■ K. Buzássyová, Vzťah Eugena Paulinyho k dynamike slovnej zásoby ■ J. Mláček, Niekoľko fragmentov z pôsobenia Eugena Paulinyho na Filozofickej fakulte UK ■ J. Pekarovičová, Slovenčina ako cudzí jazyk v kontexte slovakistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského

SPRÁVY A RECENZIE

Práca o vetylých modeloch v slovenčine. S. Ondrejovič

KRONIKA

Akadémik O. N. Trubačov (1930 – 2002). L. Králik ■ Spomienka na Jozefa Lišku. S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

Jaromír Krško

MIKROŠTRUKTÚRNE VZŤAHY V ONYMII

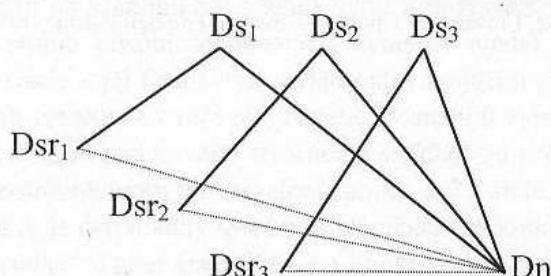
KRŠKO, J.: Microstructure Relations in Onomy. Slovenská reč, 67, 2002, No. 3, pp. 142 – 153.
(Bratislava).

In the study, the author focuses on the operating of microstructure relations (lexical synonymy, polysemy, homonymy and antonymy) and their use in onomy. The author for lexical synonymy proposes to use the term polyonymy, for polysemy – the term onymic polysemy, for homonymy – onymic homonymy and general term (for either relation) is onymic polyreference. Polyonymy can be observed in several levels: diachronic, social, dialectal, codifying, emotive, transpositional, as well as ideological levels. The majority of microstructural relations in antroponymy and toponymy do not arise on the microsociety level but their functioning may be observed in a comparison of several social groups.

Všeobecne sa uznáva základná téza, že propriálna lexika tvorí špecifickú oblasť lexiky. Pri analýze mikroštruktúrnych vzťahov preto treba vychádzať najprv zo všeobecných vzťahov v lexike a potom si túto problematiku všimnúť v onymii.

V minulosti sa vo všeobecnej onomastike venovala pozornosť najmä onymickej synonymii, polysémii a homonymii, najmenšia pozornosť sa venovala antonymii.¹

Lexikálna synonymia jestvuje medzi slovami, „ktoré vyjadrujú podobné alebo rovnaké poznanie, videnie a hodnotenie vecí spoločnosťou“ (Rajnochová, 1998, s. 234), alebo ide o slová „s podobnými alebo rovnakými propozičnými a konotačnými sémami.“ (Rajnochová, 1998, s. 235). Tento jav môžeme vyjadriť v rámci sémantického trojuholníka takto:

Synonymia vzniká aj v onymii a zo všetkých mikroštruktúrnych vzťahov sa vyskytuje najčastejšie. Pre vznik onymickej synonymie (polyonymie) je dôležitá designácia vlastného mena.

¹ Pri každom mikroštruktúrnom vzťahu zosumarizujeme názory jednotlivých autorov o tejto problematike a priblížime ich terminológiu.

² Problematika spoločenského hodnotenia (vnímania a videnia) plne korešponduje s našimi názormi o existencii sociálnych toponým, resp. o sociálnom priestore v onymii.

Problematiku synonymie v onomastike analyzovalo viacero autorov. Napriek tomu sa však doteraz neustálila terminológia na pomenovanie tohto mikroštruktúrneho vzťahu. K. J. Soltészová (1972) pri synonymii brala do úvahy kontextovú zrozumiteľnosť a synonymický vzťah hodnotí len v určitých časových a lokálnych súradniciach. V diachronickom vzťahu (napr. *Sankt Peterburg – Petrohrad – Leningrad*) nejde podľa nej o polyonymiu. Naopak, A. V. Superanskaja (1973) hodnotí tieto (diachronické) onymické rady ako synonymický rad a na označenie tohto javu používa termín *polyonymia*.

W. Fleisher (1973) sa usiloval presadiť termín *propriálne dublety*. Nedostatkom tohto označenia je, že termínom dublety sa označujú zdvojené veci. Polyonymický rad však môže pozostávať aj z viac ako dvoch členov.

M. Majtán (1976) pracuje s termími *viacnázvovosť* alebo *tautonymia*. Pri tomto jave treba podľa neho odlišiť viacnázvovosť od variantnosti – „termími viacnázvovosť, tautonymia možno označovať lexikálne, slovotvorne, paradigmaticky a gramatickým číslom odlišené názvy toho istého objektu a termínom variantnosť hláskovo a graficky odlišené názvy (varianty názvov).“ (Majtán, 1976, s. 45). Zároveň autor termín viacnázvovosť považuje za vhodnejší ako termín absolútна synonymia.

Polyonymiu definuje V. Blanár ako „pomenovanie tohož denotátu rozličnými topolexémami alebo antropolexémami.“ (Blanár, 1996, s. 141). Definícia vychádza z jeho názoru, že treba odlišiť vlastné meno vzniknuté z rovnakých synonymických odvodzovacích základov, ktoré sú názvami osobitných denotátov³ (*Vinice – Vinohrady, Kováč – Faber – Šmíd*) od paralelného pomenovania denotátu niekoľkými vlastnými menami: *Anglicko – Veľká Británia* (Blanár, 1996, s. 141). V. Blanár v tejto súvislosti používa termín *onymická synonymia*.

Z nášho hľadiska je najvýstižnejší termín *polyonymia*, pretože najlepšie vyjadruje fakt „viacmennosti“, príp. termín *onymická synonymia* (tu však pri konfrontácii s lexikálnou synonymiou musíme používať atribút (lexikálna/onymická) na odlišenie synonymického javu).

Pri skúmaní polyonymických názvov môžeme za rozhodujúce kritérium brať do úvahy fakt, či ľudia vedia stotožniť viaceré názvy s daným objektom (teda, či viaceré designátory vedia stotožniť s jedným denotátom). V obciach osídlených nemeckou kolonizáciou (Turček, Sklené, Horná Štubňa, Brieštie, Vŕcko...) sa dodnes používajú popri slovenských názvoch aj nemecké podoby. Terénnym výskumom sme zistili, že staršej a strednej generácií nerobilo žiadne problémy dvojjazyčné pomenovanie tokov (tvoria polyonymický rad vo vzťahu domáci – cudzí názov), mladšia a najmladšia generácia (deti a mládež do 20 rokov) však nemecké

³ Podľa nášho názoru v tomto prípade nejde o polyonymiu, pretože z vyššie uvedených názorov vyplýva, že polyonymia je vzťah niekoľkých designátorov k jednému denotátu.

názvy už nepoužíva a väčšinou považovala dva názvy za názvy dvoch objektov. V tejto sociálnej skupine (mladšia generácia) zaniká polyonymia tohto typu.

Hranica medzi polyonymickým názvom (t. j. pomenovaním začleneným do polyonymického radu) a variantom („hláskovo a graficky odlišeným názvom“ – Majtán, 1980, s. 45) je veľmi jemná a podľa nášho názoru ju možno rozlišovať len v synchronnej onymii. Napr. tvary *Blatnický potok* – *Blatnica* považujeme za polyonymické názvy, pričom druhý názov vznikol univerbizáciou – deriváciou (Krško, 2001, s. 19), ale názvy *Blatnica* – *Blatničianka* považujeme za varianty. Z diachrónneho hľadiska však môžeme tieto tvary považovať za polyonymické, pretože jeden slovotvorný model mohol byť produktívny v minulosti a v súčasnej tvorbe hydroným dominuje iný (odlišný) postup.

Polyonymia vzniká v niekoľkých rovinách, ktoré môžu byť vzájomne popredované. Vo všeobecnosti rozoznávame tieto roviny: starší – novší názov (diachrónna rovina), všeobecne – individuálne používaný názov (sociálna rovina), spisovný – nárečový názov (dialektonomie), štandardizovaný – neštandardizovaný názov (kodifikačná rovina), neutrálny – expresívny názov (emocionálno-expresívna rovina), pôvodný názov – substituovaný z iného jazyka (substitučná rovina) a (doposiaľ nespomínanú) ideologickú rovinu, ktorá vzniká v opozícii vzhľahu ideologickej vyhovujúci – ideologickej nevyhovujúci názov.⁴

Diachrónnu rovinu zistíme analýzou historických dokumentov v komparácii so súčasným stavom. Túto rovinu reprezentujú v turčianskej hydronymii napr. názvy: *aqua Prehod* (1266) – *rivulus Dubowensi* (M. Bel, 1736) – *Besná voda* (súčasná podoba); *Konotopa* (1248) – *Ivančiná*; *fluvius Bela* (1287) – *Necpalský potok*; *fluvius Borocha* (1252) – *Valčiansky potok*; *rivulus Ewspatak* (1393) – *Valentová*; *Garadechnice* (1242) – *Sklabinský potok*. Určiť diachrónnu rovinu pri terénnych názvoch je dosť problematické, pretože pozemkové mapy sa väčšinou prepisujú a z historických zápisov jednotlivých onymických bodov sa dá ľahko určiť, či dva rôzne názvy označujú jeden objekt.⁵ Počas výskumu toponymie Muránskej doliny sme však zaznamenali aj polyonymiu terénnych názvov v diachróonnej rovine: *Vidín*⁶ (1853) – *Paulusove bane*; *Pod Bartowau* (1829) – *Friše*.

O sociálnej rovine môžeme hovoriť najmä v súvislosti s dĺžkou toku. Tento druh polyonymie je typický práve pre hydronymiu, pretože vodný tok predstavuje veľmi dlhý (rozľahlý) objekt na pomenovanie. V praxi sa preto stretнемe s javom, že (najčastej-

⁴ Základné členenie porov. napr. v prácach M. Majtána (1976, s. 45) alebo J. Krška (1996b, s. 138; 2001, s. 17). Pomenovanie jednotlivých rovín nebolo v onomastike doposiaľ publikované.

⁵ Omnoho presnejšie je to pri hydronymoch. Toky, vzhľadom na svoju dĺžku, predstavujú polymerné veľký objekt a dôležitý orientačný bod.

⁶ Ide o názov, ktorý spomína G. Reuss vo svojom rukopise *Opis mestečka Velká Revauca zvaného* (1853) – „*Obrazy dva, u G. Juliuse Reusi hl. meráče. Jeden z týchto predstavuje Revúcu z Vidína vzatau, druhý Tatry od Bohúňa odmaľované.*“ (Krško, 1996a, s. 119).

šie) prameň má iný názov ako horný, stredný alebo dolný tok. Polyonymia totiž vzniká odlišným vnímaním objektu (porov. pozn. 2, a teda odlišou designáciou v rôznych sociálnych skupinách).⁷ Takto vznikli napr. polyonymické názvy: *Teplica* (pomenovanie stredného toku 27 km dlhého potoka) – *Žarnovica* (prameň a horný tok) – *Jazernica* (dolný tok); *Rakša* – *Horevodie* (prameň); *Javorovec* – *Ružová* (dolný tok).

Dialektová rovina (v komparácii so spisovným jazykom) sa vyskytuje často v celej onymii, najmä ak ide o nárečie s výrazným rozdielom voči spisovnému jazyku. V turčianskej hydronymii sme zaznamenali túto rovinu len v niekoľkých prípadoch, pretože diferenčné prvky, ktoré charakterizujú turčianske nárečie, sa uplatnili v hydronymii v malom množstve: *Gaderský potok* – *Gäd'erskí potok*; *Vedžer* – *Vädžer*; *Karlovský potok* – *Karl'ouskí potok*; *Lehôtka* – *Lihotka* a pod. Pri stredogemerských terénnych názvoch vystupuje do popredia najmä hlásková zmena ě > š, ale aj ďalšie prvky: *Črchľa* – *Šeršla*, *Čiert'až* – *Šert'ažeň*, *Hrdzavé* – *Rdzavuo* atď.

Kodifikačná rovina je úzko prepojená so sociálnou rovinou. Polyonymia v tejto rovine najčastejšie vzniká v antroponymii – pri používaní tzv. živých osobných mien, ktorých forma sa výrazne odlišuje od úradnej dvojmennej sústavy (*Stana Janovich sin, Vojtekeje Štefini diouka, Krčmáreje, Svetlích* atď. – Šlabjarová, 1995).

Väčšinu názvov tvoriacich korpus turčianskej hydronymie sme získali excerptiou rôznych máp. Tie sa musia opierať o štandardizovanú podobu, ktorú prijal Ústav geodézie a kartografie a Výskumný ústav vodohospodársky. Získali sme aj mapy vyhotovené Výskumným ústavom vodohospodárskym pre Povodie Váhu v Piešťanoch. Na vodohospodárskej mape (M 1 : 50 000) bolo mnoho názvov, ktoré nekorešpondovali s názvami získanými z iných zdrojov (mapy, diplomové práce, terénny výskum). Tieto názvy vznikli „umelo“, najčastejšie boli motivované okolitými terénnymi názvami. Vnímané našou optikou o sociálnom priestore v onymii, ľudia, ktorí vytvorili tieto názvy, neboli súčasťou societ, v ktorých sa funkčne uplatňujú (žiaľ) nekodifikované podoby hydroným: *Jasenová* – *Kýčera*; *Medvedí potok* – *Krištálový* (!); *Húčlava* – *Studenec*; *Daubnerov potok* – *Darebák*; *Široký potok* – *Mokrý*...

Emocionálno-expresívna rovina je prepojená s ostatnými rovinami. Ide o začlenenie expresívne motivovaného názvu do opozičného pomenovania voči neutrálному názvu. Vyjadrenie expresivity (ako sociálneho fenoménu) sa najčastejšie uplatňuje v antroponymii – v prezývkach alebo živých osobných menách – „*Haluškeje* (je malý ako haluška), *Pišníkeje* (bola pyšná)... *Kosák* (často chodí opitý po ceste, akoby kosil kosou zo strany na stranu), *Somarka* (je maďarskej národnosti, preto často používa ženský rod s príponou -ka pre mužský rod)...“ (Šlabja-

⁷ Za relatívne uzavreté society považujeme aj príslušníkov jednotlivých obcí. Societa je tým kompaktnejšia, čím je uzavretejšia do seba (má menej kontaktov s okolitými societami – v minulosti šlo najmä o izoláciu vyvolanú geomorfologickými podmienkami a vzdialenosťou). K nášmu chápaniu sociálneho priestoru (najmä v toponymii) porov. Krško, 1998a, 1998b.

rová, 1995, s. 17 – 18). Expresivita je prítomná aj v hydronymách najmä v súvislosti s charakterom a vlastnosťami toku – *Besná voda* (dravý tok), *Darebák* (tok spôsobujúci záplavy); môže sa ľou charakterizovať zápacie alebo účinok vody – *Smradlavá voda* (Valča), *Kakajka* (Muránska Dlhá Lúka), *Prdliška* (Revúca), *Žobráška* (Muráň). Expresívne sa označujú aj terénne názvy – v názve je obsiahnutá charakteristika pozemku (nevzhodná poloha), zlá kvalita pôdy a pod. – *Chajlúky* (lúka leží v údolí medzi dvoma potokmi, na jar býva často zaplavovaná).

Substitučná rovina sa uplatňuje v polyonymii pri etnickom zmiešaní obyvateľov rovnako v antroponymii i toponymii⁸. V našom prípade môžeme uvažovať o substitúcii (pôvodných) slovenských hydroným do nemčiny a neskôr do slovenčiny. Ide o dôležité (veľké) vodné toky, ktoré boli známe predchádzajúcemu obyvateľstvu. Prichádzajúce nemecké etnikum ich prevzalo v pôvodnej podobe a foneticky prispôsobilo svojim nárečiam: *Briešťanka* (z ojkenyma *Brieštie* – to z apelatíva *brest*) – *Brieserwasser*; *Vríca* (od slovesa *vriet*) – *Vritzam*. Týchto hydroným je však málo. Omnoho väčšiu skupinu tvoria hydronymá substituované z nemčiny (resp. z nemeckých nárečí) do slovenčiny. Ide o vodné toky nachádzajúce sa v horách, ktoré fungujú najmä v onymii obyvateľov týchto obcí. Proces štandardizácie hydroným vyvolal potrebu označenia toku v slovenčine, a teda jeho substitúcie z nemčiny. Väčšina slovenských názvov vznikla kalkovaním: *Tiefwasser* – *Hlboký potok*; *Grenewasser* – *Hraničná voda*; *Ahornbrunn* – *Javorová studňa*; *Mühlbach* – *Mlynský potok*; *Schwarzwasser* – *Čierna voda*; *Bei Brunn* – *Pri studni* a pod.

Poslednú – ideologickú rovinu v toponomastike (konkrétnie v urbanonymii) skúmal v ostatnom desaťročí v slovenskej onomastike najmä P. Odaloš. Urbandomá najcitlivejšie reagujú na zmenu politického režimu – po nástupe socializmu a po jeho páde sa uskutočnili časté zmeny názvov jednotlivých urbanoným v celom socialistickom bloku (Odaloš, 1996). V oblasti terénnych názvov sa z ideologickej dôvodov (po roku 1945 a 1948) pristúpilo k prehodnoteniu najmä nemeckých názvov v oblastiach osídlených Nemcami (Spiš, Gemer, stredné Slovensko – tzv. Hauerland atď.)⁹ a po roku 1948 aj k niektorým ďalším názvom.

Túto rovinu sme zaznamenali aj v hydronymii – pri toku *Antonský potok*, ktorého názov vznikol podľa terénneho názvu *Antonská dolina* (tá podľa kaplnky sv. Antona, ktorá je postavená pri ústí potoka do Turca). Na vodohospodárskej mape z roku 1988 sme zaznamenali podobu *Antolský potok* (pravdepodobne pod ideologickou zmenou ojkenyma *Sv. Anton > Antol*).¹⁰

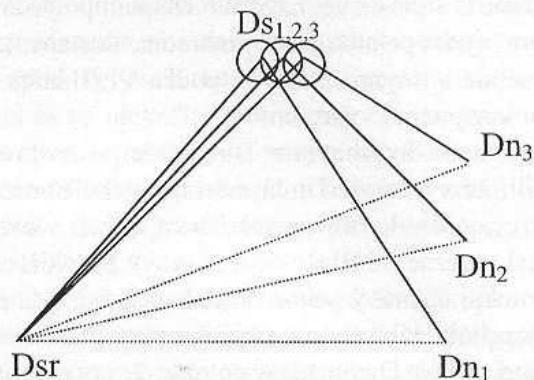
⁸ Z priestorových dôvodov len odkazujeme na doklady o výskytu polyonymie v substitučnej rovine v našich štúdiách, porov. Krško, 2000, 2001 (s. 49 – 56).

⁹ Porov. Krško, 2000.

¹⁰ Uplatnenie ideologickej roviny v hydronymii je výnimcočné. Najčastejšie sa tieto vplyvy uplatnili pri urbanonymoch, oronymoch a ojkenymoch (porov. Krško, 1996b, s. 137).

Ďalším mikroštruktúrnym vzťahom v lexike je polysémia. Ide o opačný jav ako v synonymii. Pri polysémii (aj homonymii) jednému designátoru zodpovedá niekoľko denotátov. Na rozdiel od homonymie však pri polysémii dochádza v rámci designátov k prekrytiu spoločných semém (majú spoločné sémantické jadro) – k tomu porov. Blanár, 1984, s. 73 – 79.

Polysémiu môžeme v rámci sémantického trojuholníka vyjadriť takto:

Polysémiu v onymii chápú onomastici rozlične. A. V. Superanskaja tento jav vlastným menám zásadne nepriznáva („*полисемия им принципиально не свойственна*“ – Superanskaja, 1973, s. 292), dokonca nesúhlasí ani s názorom T. N. Kondratevovej, pripúšťajúcej polysémiu v rámci vlastných mien, ktoré vznikli z polysémických apelatív (Superanskaja, 1973, s. 292, pozn. 16).

K. J. Soltészová (1972) polysémiu vlastných mien pripúšťa a píše, že tento jav vzniká prenášaním vlastného mena – za polysémické pokladá názvy krajín, oblastí, okresov, ktoré dostali názov podľa obcí (centier týchto časťí) alebo podľa riek – *Missouri* – rieka i štát v USA; *Zürich* – mesto, oblasť, kantón. Takéto chápanie polysémie je príliš široké, pretože uvedené propriá nepatria do rovnakých onymických sústav.¹¹ Soltészovej názor o polysémii však treba podporiť v ponímaní rovnakých miestnych názvov s priezračným apelatívnym významom. V. Blanár (rovnako ako A. V. Superanskaja¹²) však vyslovuje názor, že „v toponymách a mikrotoponymách ako *Abrahamovce, Behynce, Belá, Bohunice, Vozokany...*; *Lúky, Kratiny, Vinice...*, ktoré sa vzťahujú na rozličné objekty na území slovenského národného jazyka, ide skôr o použitie jedného mena na označenie rozličných objektov.“ (Blanár, 1996, s. 139).

¹¹ Tu treba súhlasiť s názorom A. V. Superanskej (1973, s. 291), ktorá hodnotí polysémiu ako záležitosť jedného poľa (pod pojmom *pole* chápe onymickú sústavu).

¹² A. V. Superanskaja (1973, s. 289) hovorí o tzv. *мезоименности* – ak existujú rovnako pojmenované objekty v rámci jednej onymickej sústavy: *Rostov* – 1. mesto na Done, 2. mesto v Jaroslavskej oblasti. K. J. Soltészová by to hodnotila ako onymickú polysémiu.

V. Blanár (1996, s. 139) pripúšťa tento mikroštruktúrny vzťah. Ako polysémické slovo „možno hodnotiť vecne blízke denotáty, ktoré sú blízke aj obsahovo, t. j. designáciou. V zásade ide o vlastné mená patriace do jednej onymickej sústavy.“ V antroponymii poukazuje tento autor na spoločné znaky nositeľov toho istého rodného mena a priezviska v priamom príbuzenskom vzťahu, napr. *Ján Kováč* – starý otec, otec, syn.¹³

Ak sa vrátíme k Soltészovej názoru o chápaniu polysémie rovnakých miestnych názvov s priezračným apelatívnym významom, dostaneme sa k samotnému jadru problému polysémie v onymii, ktorý je podľa V. Blanára (1996, s. 138) „zo skúmaných termínov najmenej vyjasnený“.

V rámci výskumu hydronymie Turca sme po zostavení abecednej kartotéky hydroným zistili, že v povodí Turca existuje niekoľkonásobný výskyt niektorých hydroným: *Biely potok* – 1. ľavý prítok Turca ústiaci v časti Požehy, 2. pravý prítok Turca ústiaci severne od Blažoviec, 3. pravý prítok Briešťanky, 4. pravý prítok Belianskeho potoka, 5. pravý prítok Vôdok; *Blatná* – 1. pravý prítok Znievskeho potoka, 2. ľavý prítok Hájskeho potoka, 3. pravý prítok Sklabinského potoka; *Bukovina* – 1. pravý prítok Dedinského potoka, 2. pravý prítok Bôrovského potoka; *Mlynský potok* – 1. ľavý prítok Turca ústiaci severne od Príboviec, 2. pravý prítok Pivovarského potoka, 3. ľavý prítok Dedinského potoka, 4. ľavé rameno Turca ústiacie severne od Skleného atď. M. Majtán (1996, s. 20) píše, že: „pri posudzovaní názvov zo širšieho rámca a pri areálovom výskume názvov výskyt rovnakých názvov pokladáme za homonymný jav, za homonymiu..., v rámci mikrorajónu homonymných javov niet, boli by na prekážku jednoznačnej identifikácie objektov.“ Základné otázky preto znejú: „*Ako môže dochádzať k takému javu, keď polysémia alebo homonymia narúšajú komunikáciu a prečo k tomuto javu dochádza – vedľa sa tým popierajú základné vlastnosti propria – identifikovať, pomenovať, diferencovať a lokalizovať objekt?*“. Odpovedou na tieto otázky je chápanie sociálneho priestoru a uplatnenie proprií v ňom.

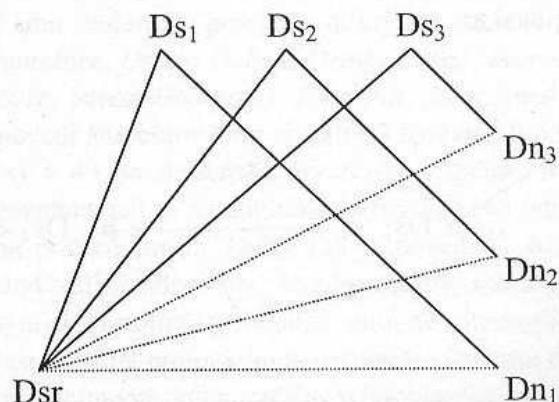
Ak chápeme obyvateľov obce ako uzavretú (mikro)societu, funguje v nej vlastná (mikro)sociálna onymia. V rámci tej nemôže existovať jav onymickej polysémie alebo homonymie (v obci môže byť len jeden *Mlynský potok*, pretože proprium by stratilo svoje základné atribúty). Ak však prekročíme hranice society a porovnáme určitú množinu sociálnych onymických sústav, teda skúmame širšie onymické prostredie (skladajúce sa z niekoľkých, od seba nezávislých sociálnych prostredí), zistíme, že proprií s rovnakou motiváciou, ale označujúcich rôzne objekty, môže byť niekoľko. V tomto smere nie je rozhodujúca ani veľkosť objektu, pretože napr. pri hydronyme *Turiec* dochádza k onymickej polysémii v rámci Slovenska: *Turiec* –

¹³ K. J. Soltészová (1972) pokladá za polysémické aj vzťahy medzi nepríbuznými osobami – nositeľmi toho istého rodného mena a priezviska.

1. ľavý prítok Váhu; 77,4 km dlhý tok prameniaci v Kremnických vrchoch, ústiaci pri Vrútkach; 2. pravý prítok Slanej; 46,2 km dlhý tok prameniaci v Slovenskom rudohorí, ústiaci pri Tornali (Sičáková, 1996, s. 85). Polysémia nevzniká teda v nižších societach (v rámci vertikálneho členenia sociálneho priestoru), ale pri komparácii viacerých sociálnych onymických sústav.

Ďalším problémom v tejto problematike je terminologické označenie tohto javu. Tým, že niektorí onomastici ho nepripúšťajú, nepotrebuju ho ani presne pomenovať. Keďže ide o jav, pri ktorom sa jeden designátor vzťahuje na niekoľko denotátov, uvažovali sme (pod vplyvom termínu *polyonymia*) o termíne *polyreferenčnosť* (jav vzťahujúci sa na niekoľko referentov). Tento termín by však zahŕňal rovnako lexikálne ako aj onymické javy a navyše by nediferencoval polysémiu a homonymiu. Z tohto dôvodu sa najvhodnejšími termími zdajú *onymická polysémia*, *onymická homonymia*. Strešným termínom pre obidva javy by mohol byť termín *onymická polyreferenčnosť*.

S lexikálnou polysémiou úzko súvisí homonymia. Rozdiel je v tom, že z hľadiska designátorov nedochádza k ich prekrývaniu, pretože designáty neobsahujú žiadne spoločné sémy. Ide teda o rovnako znejúce slová, ktoré v rámci sémantického trojuholníka možno vyjadriť takto:

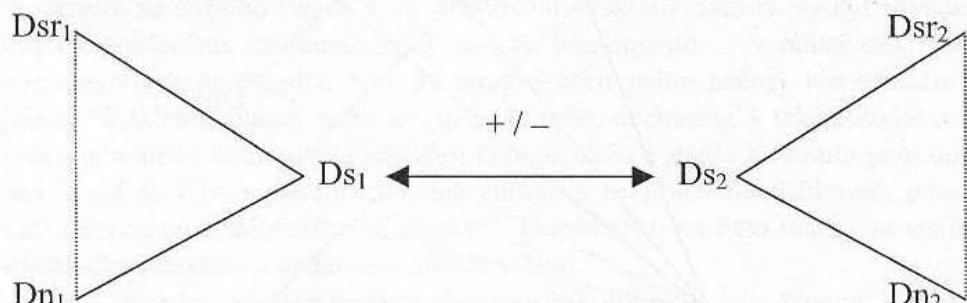
K. J. Soltészová (1972) vidí onymickú homonymiu v propriánoch pochádzajúcich z apelatív, ktorých významy od pôvodu nesúviseli alebo súvislosť zanikla: *Marci* – 1. antroponymum od mena *Márton*, 2. antroponymum od mena *Marcell*.

V onomastike charakterizuje A. V. Superanskaja (1973, s. 288) onymickú homonymiu ako záležitosť rozličných polí (onymických sústav): *Miška* – 1. meno chlapca, 2. meno jelenčeka, 3. cukríky tejto značky; alebo v antroonymii ide o nositeľov rovnakého rodného mena a priezviska, ale bez príbuzenského vzťahu. Za onymické homonymá považuje aj rovnozvučné mená v rôznych jazykoch (v rôznych národných onymických sústavách): *Brest* – 1. mesto vo Francúzsku, 2. mesto v Bielorusku.

V. Blanár (1996, s. 140) za homonymné považuje tieto skupiny vlastných mien: „a) rovnozvučné mená označujúce denotáty z rozličných onymických sústav tohož národného jazyka: *Nitra* – 1. rieka, 2. mesto; b) úradná, prípadne hypokoristická podoba rodného mena používaná v danej sústave aj ako priezvisko; c) rovnozvučné mená označujúce denotáty z jednej onymickej sústavy príslušného národného jazyka, napr. *Milka* – 1. hypokoristikum k *Emília*, 2. hypokoristikum k *Ludmila*, 3. úradné meno prevzaté z južnoslovanských jazykov.“

Za homonymné podoby hydroným Turca môžeme teda považovať tie názvy, ktoré majú odlišnú motiváciu, napr.: *Široká* – 1. ľavý prítok Teplice, názov vznikol podľa širokého toku, 2. ľavý prítok Turca, názov vznikol z hydronyma *Široký potok*, 3. ľavý prítok Slovianskeho potoka, názov vznikol podľa terénneho názvu *Široká* (dolina); *Sokol* – 1. ľavý prítok Turca, názov pravdepodobne vznikol podľa hniezdisk sokолов pri jeho brehoch, 2. ľavý prítok Polerieky, názov vznikol z terénneho názvu *Sokol*.

Posledným mikroštruktúrnym vzťahom, ktorému budeme venovať pozornosť, je antonymia. Možno vysloviť názor, že antonymia vzniká v rovine apelatív, ktoré sa následne proprializujú (teda v rovine vzniku názvu). Preto sa tomuto vzťahu venuje viac pozornosti v lexikológii ako v onomastike. V lexike je antonymia budovaná na vzťahu opozície významov, teda designátov. Tento vzťah musíme preto graficky vyjadriť takto:

Vzhľadom na to, že ide o vyjadrenie opačného významu, môže sa využiť aj expresivita použitého významu.

Ako funguje tento mikroštruktúrny vzťah v onymii? A. V. Superanskaja (1973, s. 304 – 305) v súvislosti s antonymiou proprií tvrdí, že táto vlastnosť im nie je v zásade vlastná. Uvádza však príklady tzv. geografickej (*severný* a *južný pól*) a toponymickej antonymie (*Veľký* a *Malý Kaukaz*). V. Blanár však zdôrazňuje, že v týchto prípadoch „do paradigmatického vzťahu vstupujú „názvy s etymologicky antonymickými lexémami“ vzhľadom na vzájomnú polohu alebo rozsah pomenovaných predmetov...“ (Blanár, 1996, s. 141). Tento autor zároveň uvádza iný druh antonymie pri antroponymách: „*Mária Kohútová, rod. Jakubcová* (Horná Strehová)

vá) – *Sliepočka* – *Justín Andel* (Radoľa) – *Čertík*.¹⁴ (Blanár, 1996, s. 141). Tieto príklady dokazujú, že antonymia spomedzi všetkých mikroštruktúrnych vzťahov uplatňujúcich sa vo vlastných menách nevzniká cez proprium, ale len cez apelatívum. Expresivita, ktorú sme spomenuli na začiatku, sa uplatňuje práve pri antroponymách – vzniká tak nové proprium, ktoré má opačnú (apelatívnu) hodnotu.

Superanskej chápanie antonymie (geografickej a toponymickej) sa vyskytuje často v toponymii. Tu by bolo vhodnejšie hovoriť o *opozícii*, pretože tento termín je širší ako termín *antonymia*. Opozičné vzťahy vznikajú v komparácii dvoch objektov na základe veľkosti (*Veľký Krtiš* – *Malý Krtiš*), polohy (*Vyšné Ružbachy* – *Nižné Ružbachy*, *Horný Turček* – *Dolný Turček*), pôvodnosti (*Staré Mesto* – *Nové Mesto*), etnického zloženia (*Slovenské Pravno* – *Nemecké Pravno*) atď. V antroponymii sa často uplatňuje ironická (vnútorná) opozícia: *Kohútová* – *Sliepočka*, *Andel* – *Čertík*, *Malý* – *Obor*, *Tučný* – *Slamka*...

Na potvrdenie tézy, že do antonymických vzťahov vstupujú apelatíva a nie propriá, sme vytvorili test, ktorý sme zadali študentom 1. ročníka slovakistiky na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Test obsahoval zadanie: Utvorte antonymické vlastné meno k uvedeným príkladom a vysvetlite, prečo sa dá (nedá) vytvoriť. Nasledovalo 6 dvojíc fiktívnych mien v taliančine, srbčine, poľštine, maďarčine, angličtine a v slovenčine s rovnakým významom (*tučný* a *fajčiar*). Mená sime študentom postupne odkrývali v tomto poradí: *Agostino Grasso*, *Agostino Fumatore*, *Drago Debeo*, *Drago Pušač*, *Mariusz Thusty*, *Mariusz Palacz*, *István Kövér*, *István Dohányzó*, *John Fat*, *John Smoker*, *Ján Tučný*, *Ján Fajčiar*. Zo 45 odpovedí študentov sime získali 45 správnych odpovedí na slovenské priezvisko *Tučný* a 43 na slovenské priezvisko *Fajčiar*. Relatívne dobrú úroveň odpovedí sme zaznamenali aj na anglické formy *Fat* (40 odpovedí) a *Smoker* (38 odpovedí) a na poľskú formu *Thusty* (32 odpovedí)¹⁴. Maďarské formy *Kövér* a *Dohányzó* zachytávali 2 odpovede. Všetky ostatné ino jazyčné priezviská nemali uvedený antonymický protipól. Študenti správne zhodnotili, že nevedeli utvoriť antonymické vlastné mená preto, lebo nerozumeli významu daných mien.

Termín na označenie antonymického vzťahu v onomastike by mohol byť *onymická antonymia*, príp. *onymická opozícia*.

Mikroštruktúrne vzťahy, ktoré sme v príspevku analyzovali, poukazujú na sociálne prepojenie proprií a ich používateľov. Zároveň sme dokázali, že polyonymiu, onymickú polysémiu, onymickú homonymiu a onymickú antonymiu nemožno skúmať z hľadiska mikrospoločenstiev (mikrosociet), pretože na tejto úrovni tieto vzťahy (s výnimkou antonymie) nevznikajú. V širšom ponímaní spoločenstiev však propriá existujú vo všetkých skúmaných mikroštruktúrnych vzťahoch.

¹⁴ Vysoký počet správnych odpovedí ovplyvnila významová blízkosť slov *tlstý* a *tučný* v slovenčine.

Literatúra

- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.
- BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. Bratislava, Veda 1996. 250 s.
- DOLNÍK, J.: Lexikálna sémantika. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 1990. 291 s.
- FLEISCHER, W.: Variationen von Eigennamen. In: Der Name in Sprache und Gesellschaft. Beiträge zur Theorie der Onomastik. Red. H. Walther. Berlin 1973, s. 52 – 63.
- KRŠKO, J.: Chotárne názvy Revúcej vo svetle histórie. In: Slovenčina v historickom kontexte. Materiály z konferencie konanej v Nitre 16. – 17. mája 1996. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1996, s. 117 – 123.
- KRŠKO, J.: Polyonymia chotárných názvov Muránskej doliny. Slovenská reč, 61, 1996, s. 136 – 141.
- KRŠKO, J.: Mikrosociálne toponymá. In: 13. slovenská onomastická konferencia. Zborník referátov z 13. slovenskej onomastickej konferencie konanej v Modre-Piesku 2. – 4. 10. 1997. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1998, s. 115 – 119.
- KRŠKO, J.: Toponymický priestor v komunikácii malých sociálnych skupín. Slovenský národný pís, 46, 1998, s. 80 – 101.
- KRŠKO, J.: Adaptácia nemeckých terénnych názvov do slovenskej toponomickej sústavy (na príklade Dobšinej). Referát prednesený na X. ročníku kolokvia mladých jazykovedcov 22. – 24. 11. 2000, Modra-Piesok, v tlači.
- KRŠKO, J.: Teréne názvy z Muránskej doliny. Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2001. 232 s.
- MAJTÁN, M.: Spoločenské fungovanie toponyma. In: Zborník materiálov zo VII. slovenskej onomastickej konferencie (Zemplínska Šírava 20. – 24. septembra 1976). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 43 – 49.
- MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava, Veda 1996. 191 s.
- ODALOŠ, P.: Vývinové tendencie názvov ulíc a námestí miest a obcí na Slovensku. Slovenská reč, 58, 1993, s. 332 – 338.
- ODALOŠ, P.: Urbanonymá v procese spoločenských zmien 90. rokov v európskych postsocialistických krajinách. In: Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti. Zborník materiálov z onomastického kolokvia konaného v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1996. Banská Bystrica – Bratislava, Pedagogická fakulta UMB – Fakulta humanitných vied UMB – Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1996, s. 80 – 87.
- RAJNOHOVÁ, A.: Synonymia a význam. In: Acta Universitatis Matthiae Belii. Zborník Fakulty humanitných vied. Sekcia filologická. 2. Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 1998, s. 232 – 236.
- RAJNOHOVÁ, A.: Veda pre vedu alebo Synonymia v zajatí jazykovedy? In: Varia VIII. Zborník materiálov z VIII. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre-Piesku 25. – 27. 11. 1998. Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 1999, s. 308 – 311.
- SOLTÉSZ, K. J.: Homonymie, Polysemie und Synonymie der Eigennamen. In: Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae, 22, 1972, s. 107 – 117.
- SUPERANSKAJA, A. V.: Obščaja teorija imeni sobstvennogo. Moskva, Nauka 1973. 364 s.
- ŠLABJAROVÁ, I.: Živé mená v Diviackej Novej Vsi. In: Varia IV. Zborník materiálov zo IV. kolokvia mladých jazykovedcov konaného v Modre-Piesku, 30. 11. – 2. 12. 1994. Bratislava – Banská Bystrica, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1995, s. 14 – 19.
- ŠRÁMEK, R.: Úvod do obecné onomastiky. Brno, Masarykova univerzita 1999. 191 s.